

Inhoud

Inleiding	9
1 Rust en vertrouwen	13
Rust	13
Genoeg voor iedereen	18
Maak je geen zorgen	23
Vergeven	27
2 Geld is geen god	31
Geld heeft vertrouwen nodig	32
Belastingen	35
Dominee te huur (1)	39
Dominee te huur (2)	43
Wie zijn de goden van vandaag?	46
3 Alles is geleend	51
Rente	52
Wat ben ik verschuldigd?	56
Laat het maar rollen	60
Wat je echt verschuldigd bent	64
Werk aan de winkel: dit zijn ónze schulden	68
4 Rechtvaardigheid: je verdiende loon	73
Het recht op wonen	74
De dagloners	76
Platformeconomie	80
Het verdiende loon?	83
Onrecht stinkt	87

Vrij van arbeid	91
Ruth, een praktijkvoorbeeld	95
5 Het groene hoofdstuk: rijkdom en groei	101
Genoeg is genoeg	103
Zuinig zijn	106
‘Dit wil je hebben’	109
Melk en honing	112
Het mag minder	116
6 Ons geld en onze vrijheid	119
Jozef: tot slaaf gemaakt, maar uitverkoren	121
Als je wint, heb je vrienden	125
Onvrijheid is erfelijk	129
Arm en onvrij in onze tijd	133
Rijk en onvrij in onze tijd	137
Bevrijd van je geld	140
7 Het kan anders	145
Wie zal ons redden?	147
Maar kunnen we dat wel?	150
De zes belangrijkste waarden	154
Slotwoord	163
Appendix 1: Het Onze Vader, Jezus’ bekendste gebed	167
Appendix 2: De Tien Geboden van Mozes, geparafraseerd naar het thema van dit boek	169
Noten	175

Inleiding

‘Ik wil het goede wel, maar het goede doen kan ik niet. Wat ik verlang te doen, het goede, laat ik na; wat ik wil vermijden, het kwade, dat doe ik.’¹ Wie van ons herkent dit probleem niet? Allemaal willen we het goede doen, maar dat is makkelijker gezegd dan gedaan. En als je erin slaagt, is het moeilijk consequent vol te houden. Toch komt deze verzuchting niet van een van onze tijdgenoten, maar van Paulus, die in de eerste eeuw brieven schreef aan zijn christelijke tijdgenoten in het hele Romeinse Rijk. Zijn woorden kwamen in de Bijbel terecht en werden zo voor alle latere generaties bewaard. Paulus’ worsteling is de worsteling van ons allemaal.

Hoe weet je wat ‘goed doen’ is, en hoe houd je het vol? Dit boek komt voort uit een persoonlijke zoektocht naar het antwoord op die vragen. We hebben allemaal onze invloed op de wereld, en ik wil graag dat de mijne goed is. De kans is groot dat jij dezelfde intentie hebt.

Als theoloog speur ik naar inspiratie in oude verhalen. De grootste verzameling daarvan vind je in de Bijbel. We ontmoeten er mensen die net zoals wij verlangden naar een mooiere, rechtvaardiger wereld. Hun verhalen leren ons vaak hoe het niet moet, maar soms ook hoe het wel kán. Verandering is altijd mogelijk: iedere Bijbelschrijver was doordrongen van het geloof dat je je niet hoeft neer te leggen bij hoe de dingen nu eenmaal zijn. In dat visioen stegen ze uit boven hun eigen sores, tijd en plaats, en daarom

heeft generatie op generatie geconstateerd dat hun verhalen tijdloos zijn. Mijn werk en boeken hebben als doel ze ook voor de hedendaagse lezer te ontsluiten.

In mijn eerdere boeken *God en ik* en *Ode aan de verliezer* schreef ik over geloof en twijfel, succes en falen, machtsverhoudingen en vrijheid. In *Geld en goed* vormt onze omgang met geld het uitgangspunt. Want alles wat we daarmee doen is een daad met sociale en ecologische gevolgen.² Nederlanders met een modaal inkomen hebben jaarlijks €36 500 tot hun beschikking. Met elke cent die we laten rollen, zetten we iets in beweging in de wereld en raken we het leven van anderen. Wie zet ik waar aan het werk wanneer ik iets koop? En als iedereen net zoveel consumeerde als ik, hoeveel aardbollen hadden we dan nodig? (Antwoord: drie.)³

Als we op weg willen naar een betere wereld is geld een goed startpunt. Het is de spil waarom de mensenwereld draait, en alles kan anders worden als we die spil een zwenkel in de goede richting geven. Zolang wij blijven geloven dat wij onze geldstromen bepalen in plaats van andersom, is er hoop.

Onze reisgidsen heten Mozes en Jezus, twee personages die in dit hele boek steeds zullen terugkeren. Mozes is de grote profeet van het jodendom. Hij trok veertig jaar lang door de woestijn met het Hebreeuwse volk, dat was ontsnapt aan een slavenbestaan in Egypte. Gedurende die woestijnreis is hij voortdurend bezig geweest met de vraag hoe de toekomst van zijn volk eruit moest zien. Wat is samenleven eigenlijk, en hoe moeten we ons land inrichten nadat we uit deze woestijn zijn gekomen? Namens God gaf Mozes heel veel richtlijnen aan zijn volksgenoten, die zijn opge-

tekend in de Thora: de eerste vijf Bijbelboeken van zowel joden als christenen. Al zijn woorden zijn gericht op een glorieuze nieuwe maatschappij: het Beloofde Land. De bekendste wetten van Mozes zijn de Tien Geboden, waarvan we er zo meteen al een zullen behandelen; achter in dit boek staan ze alle tien overzichtelijk op een rijtje.

Jezus geldt als de belangrijkste persoon in de christelijke traditie. Zijn verhaal speelt zich meer dan duizend jaar na dat van Mozes af, maar toch staan zij in dezelfde geloofs-traditie. Jezus baarde opzien in zijn omgeving door zijn radicale onderwijs en de wonderen die hij deed. Net zoals Mozes was hij geïnteresseerd in een heel nieuwe wereld-orde, die hij het Koninkrijk van God noemde. Hij riep zijn tijdgenoten op tot een ander bestaan: minder vasthoudend aan geld en ego en schijnheilig vertoon, meer gericht op het pure mens-zijn in harmonie met God en jezelf, met je naaste en met de aarde waarop wij leven. Boven elk hoofdstuk in *Geld en go€d* staat een zinnetje uit zijn bekendste tekst: het Onze Vader, een kort gebed dat ook achter in dit boek integraal is opgenomen.

In zeven hoofdstukken zet ik de kernwaarden van *Geld en go€d* uiteen. Aan het begin van elk hoofdstuk zul je Bijbelverhalen tegenkomen. Die heb ik toegankelijk verteld, zodat ook wie nooit een bijbel heeft opengeslagen ze goed kan volgen. Het einde van het hoofdstuk bevat vaak meer eigentijdse thematiek, waarin ik de Bijbelse lessen afzet tegen de hedendaagse economische praktijk. Verschillende economen hebben gaandeweg het schrijfproces met me meegedacht, om ervoor te zorgen dat ik in mijn denken en duiden de plank niet zou misslaan.

Aan hen zal het niet gelegen hebben, maar toch zul je

merken dat dit boek regelmatig met gierende banden uit de bocht vliegt. Dat komt doordat we een weerbarstig thema aanpakken. Geld is een absurde, allesoverheersende grootheid. De vreemdste ideeën en praktijken komen langs. Het is een wilde rit om bij de Bijbelschrijvers te zoeken naar lessen over geld en goed, en het is confronterend om te zien hoe actueel de boodschap van deze visionairs nu nog is. Soms is er herkenning, omdat ik tegen dezelfde problemen en verleidingen aan loop als die mensen uit een heel ander tijdperk. Soms is er ook schrik, omdat onze huidige complexe economie in niets meer lijkt op de idealistische vergezichten van Mozes en Jezus.

De boodschap van dit boek is urgent. Er is veel werk aan de winkel, er moeten veel zaken anders, en het liefst rigoureuus en snel. Gelukkig is er nergens zo'n eigenwijs, geniaal, verrassend, brutaal en revolutionair stelletje ongeregeld te vinden als in de stokoude boeken waarin we ons nu gaan onderdompelen.

I

Rust en vertrouwen ~ *Uw koninkrijk kome* ~

Dit boek gaat niet over het laten groeien van onze economie, het verhogen van de productiviteit of het groter maken van je bedrijf. Er bestaan genoeg andere boeken die ons daarmee willen helpen: het verlangen naar financieel succes is alomtegenwoordig in onze samenleving. En hoewel *Geld en goed* wel degelijk over geld gaat, hoop ik juist dat ik je er bewuster van zal maken dat niet alles om geld draait of in geld valt uit te drukken. Het zou goed zijn als we af en toe uit de economische ratrace stappen, regelmatig helemaal niets produceren, en rust zoeken in plaats van bedrijvigheid. We moeten erop leren vertrouwen dat de wereld ook zonder ons wel doordraait. Over die twee belangrijke waarden, rust en vertrouwen, gaat dit eerste hoofdstuk.

RUST

Het is welbekend dat de Bijbel begint met het scheppingsverhaal over een God die hemel en aarde binnen een week heeft gemaakt. Dit joodse geloof is door zowel christenen

als moslims overgenomen: alle wolken, zeeën, sterren, vogels, vissen, landdieren en mensen zijn volgens velen van hen in een tijdsbestek van zes dagen gemaakt. Je kunt hier heel lang over debatteren, en er de evolutietheorie tegenaan gooien of je afvragen waarom een almachtige god het niet klaarspeelt om het binnen één dag te doen, maar dan mis je het punt van de schrijvers.

Zo nauw nemen die Bijbelschrijvers het zelf namelijk ook niet met de tijd. Niemand stond er met een stopwatch bij toen God alles in het leven riep. Sterker nog, pas na drie dagen maakte God de zon – en om dagen te tellen heb je toch echt een zon nodig. Waarom wordt het ons dan op deze manier verteld, via een opsomming van dag tot dag? De sleutel om dat te begrijpen zit hem in de zevende dag. Zes dagen lang werkte God namelijk aan de schepping, maar op de zevende dag nam hij een hele dag pauze: hij schiepte een luchtje, en daarmee schiep hij de rust. Dat ritme, zes dagen werken en één dag respijt, stampt de Bijbel vanaf bladzijde 1 in onze zielen.

Voor de belangrijke Bijbelse profeet Mozes was het klip en klaar dat de hele wereld dat voorbeeld zou moeten navolgen. Hij en zijn volk, de Hebreeërs, zijn geboren in slavernij onder een wrede farao in Egypte. Op het moment dat zijn verhaal speelt, zijn ze bevrijd (waarover later meer) en trekken ze zoals gezegd veertig jaar lang door de woestijn, op weg naar een betere toekomst. Als leider van een bevrijd volk durft Mozes gaandeweg steeds meer hardop te dromen over een nieuw soort samenleving: het Beloofde Land. De grondwet van dat land wordt gevormd door de beroemde Tien Geboden. In het vierde van die tien richtlijnen schrijft Mozes zijn volk namens God een verplichte wekelijkse rustdag voor: de sabbat. ‘Dat geldt voor u, voor uw zonen en

dochters, voor uw slaven en slavinnen, voor uw vee, en ook voor vreemdelingen die bij u in de stad wonen', vermeldt hij daar expliciet bij.⁴

Mozes geeft in de eerste plaats als argument voor deze wet dat zelfs God een rustdag nam na zes dagen scheppingswerk.⁵ Later noemt hij nog een reden, die wat aardser is: 'Bedenk dat u zelf slaaf was in Egypte.'⁶ Mozes en zijn volk weten uit ervaring hoe mensonterend dwangarbeid is. Daarom wil hij dat niets of niemand nog zo afgebeeld zal worden in het Beloofde Land waarnaartoe zij onderweg zijn. Dat is de primaire waarde van de sabbat: die verbiedt rijke Hebreeërs straks om hun werknemers, hun dieren en hun toekomstige slaven met werk kapot te maken. De wekelijkse rust van het vierde gebod geldt voor iedereen, rijk en arm, koning en lastdier.

Dit ritme van 6 + 1 geldt niet alleen voor de weekindeling, maar in sterkere mate ook voor de jaartelling. Mozes zegt bijvoorbeeld dat slavernij in het Beloofde Land, als het dan onverhoopt tóch weer moet ontstaan, maximaal zes jaar mag duren.⁷ Na dat zesde jaar mag een slaaf gratis vertrekken.⁸ Daarnaast moet het volk het land zelfs ieder zevende jaar helemaal braak laten liggen. Ze mogen het niet inzaaien; en wat er in dat jaar uit zichzelf opkomt op de akkers en in de wijn- en olijfgaarden is voor de arme mensen of voor de dieren.⁹ Je mag in het voorbijgaan van die akkers en bomen eten en plukken wat je ziet, maar geen oogst binnenhalen.¹⁰ Verder worden alle schulden in het land in datzelfde jaar kwijtgescholden (daarop kom ik in hoofdstuk 3 nog uitgebreider terug).¹¹

Het verplicht op adem komen in het zogenoemde sabbatsjaar is zo cruciaal voor de Bijbel, dat het gebruik minstens drie verschillende keren wordt ingesteld. Om zijn punt

nog eens krachtig te benadrukken, zette Mozes ijskoud de doodstraf op het verbreken van de wekelijkse rustdag. (Ik vind het ook weer niet nodig om de beste man sympathieker te laten klinken dan hij in werkelijkheid was...) Het was hem bloedernst! En met gevolg: vandaag de dag houden veel joden zijn gebod nog steeds elke zaterdag in ere. Ook in christelijke kringen wordt de rustdag in meer of mindere mate geëerbiedigd, al is dat meestal op de zondag.

Helaas heeft deze religieuze wekelijkse rustdag in onze tijd niet altijd een goede naam. Voor veel reformatorisch of katholiek opgevoede Nederlanders was en is het de minst leuke dag van de week, bijvoorbeeld omdat het buurmeisje of -jongetje dan wel mocht rolschaatsen of een ijsje mocht halen, en hij of zij niet. Mijn strenggelovige vriendje op school mocht geen tv-kijken op zondag. Dat is jammer, want door de rustdag de saaiste dag van de week te maken mis je het punt van Mozes. Voor hem was de rustdag geen dag van ‘mag niet, kan niet, moet niet’, maar juist van ‘hoeft niet’.

Jezus, onze tweede Bijbelse hoofdpersoon in dit boek, keek er al even ontspannen naar. Om dat duidelijk te maken, wilde hij nog weleens provoceren op de sabbat. Bijvoorbeeld toen hij zijn leerlingen vrolijk toestond om aren te plukken op de rustdag. Hij kreeg meteen kritiek van vrome omstanders, maar antwoordde: ‘De sabbat is er voor de mens, en de mens niet voor de sabbat.’¹²

De spanning die rondom dit gebod hing en blijft hangen toont aan hoezeer die wet uit een ander soort wereld komt. Als je je werknemers, land en dieren verplichte rust moet geven na zes dagen, en ‘jouw’ slaven zelfs moet vrijlaten na zes jaar dienst, leveren je investeringen een stuk minder winst op. Tegenwoordig is dat probleem nog net zo rele-